

BORIS N. KRŠEV
Fakultet za pravne i poslovne studije
Novi Sad

UDK 323(497.1):316.422“19“
Monografska studija
Primljen: 14.5.2011
Odobren: 10.8.2011

UPOREDNE KARAKTERISTIKE AGRARNIH REFORMI U VOJVODINI U XX VEKU

Sažetak: Rad se bavi analizom agrarnih reformi u Vojvodini koje su se dogodile u XX veku neposredno nakon okončanja svetskih ratova. Iako su ih realizovali potpuno različiti politički sistemi, u oba slučaju su reforme imale za cilj promenu vlasničkih odnosa i posedovne strukture na selu. I jedna i druga reforma su nastale pod uticajem velikih društvenih promena, usled čega su korišćene kao sredstvo za popularizaciju trenutno vladajućih režima. Njihovo sprovođenje pravdano je ekonomskim i socijalnim razlozima, a ne političkim, iako su ih paralelno pratili procesi kolonizacije koji su im davali izrazito politički sadržaj. Kolonizacije su poslužile kao sredstvo za svojevrsnu penetraciju vladajućih ideologija - dovođenjem „nacionalnih“ ljudi iz pasivnih krajeva na prostore vojvođanske ravnice, koji su je trebali osnažiti i u nacionalnom i u ideološkom pogledu. Otuda, istorijski gledano, agrarne reforme i kolonizacije sprovedene u Vojvodini u XX veku nisu u mnogome bitno uticale na izmene odnosa u poljoprivredi i na selu, nego naprotiv, nakon njihovog okončanja ta situacija je bivala sve gora i gora

Ključne reči: zemljišni posed, agrarna reforma, kolonizacija, Vojvodina, Jugoslavija

Kraj Prvog svetskog rata obeležila su revolucionarna previranja i veliki socijalni nemiri započeti još u Rusiji 1917, a nastavljeni tokom naredne godine pre svega u Nemačkoj, ali i u zemljama koje su se nalazile u neposrednom okruženju novostvorene državne zajednice Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca – u Mađarskoj i Italiji. Kako su već s početka jeseni ustalasane mase nezadovoljnog seljaštva predvođene „zelenim kadrom“ bile prisutne u Hrvatskoj i Slavoniji - bojazan da se talas bunta ne proširi na čitavu zemlju, primorala je tadašnje nosioce vlasti da pribegnu oprobanoj metodi smirivanja naroda – agrarnoj reformi i njegovoj dislokaciji iz privredno nerazvijenih oblas-

ti na prostore pogodnije za život, odnosno oduzimanju zemlje od veleposednika i davanju iste seoskoj sirotinji i bezemljašima.

Agrarna reforma i kolonizacija predstavljale su suplementarne procese koje je prva jugoslovenska država preduzimala ne samo u cilju smiravanja zategnutih socijalnih odnosa, nego i u cilju izmene zatečene strukture zemljišnog poseda, kako u pogledu vlasništva, tako i u pogledu njegove veličine. Proklamovani ciljevi imali su i svoje ekonomske i političke razloge – nebi li zemlju dobili oni koji je obrađuju, a u posedovnoj strukturi prevagnuo nacionalni (slovenski) element u odnosu na stanje kakvo je bilo pre rata na prostoru prisajedinjenih pokrajina. U suštini, socijalna uloga agrarne reforme sastojala se u zadovoljenju egzistencijalnih potreba najširih društvenih slojeva - seljaka bezemljaša i sitnih posednika, dok je njen politički karakter bio zasnovan na populističkim principima, kako bi se stvorila što veća masa odana državotvornoj ideji - jedinstvu troimenog naroda.

Međutim, kako je realizacija proklamovanih ciljeva podrazumevala dodelu zemlje što većem broju agrarnih interesenata - makar i sa manjim parcelnim površinama, tako se odmah postavilo pitanje ekonomske opravdanosti agrarne reforme i oportuniteti stvaranja sitnih poseda.

Veličajući sitni posed, protagonisti agrarne reforme nastojali su da dokažu da će ekonomska, a samim tim i politička stabilnost prve jugoslovenske države zavisiti od zadovoljenja potreba brojne seoske populacije koja je činila više od 75% od ukupnog broja stanovništva.¹ Država je zauzela stav da je bolje imati i pad proizvodnje u poljoprivredi i biti dvostruki gubitnik za oduzetu zemlju, nego doživeti socijalne nemire s nesagledivim posledicama.²

Na drugoj strani, isključivanjem pripadnika neslovenskih naroda kao korisnika reforme, državne vlasti su jasno istakle njeno nacionalno obeležje. Obrazlažući njenu nacionalnu osnovu, reforma se pravdala ekonomskim oslobođenjem južnoslovenskih naroda i početkom stvaranja nove državne zajednice.³ Smatralo se opravdanim da nova vlast preko agrarne reforme i kolonizacije izlazi u susret najširim interesima seljaštva i na taj način ih trajno vezuje za poredak i vladajuću dinastiju.⁴

Ideju o sprovođenju agrarne reforme inicirali su predstavnici *Narodnog vijeća* iz Zagreba, uoči njihovog polaska za Beograd, kada donose odluku da se između ostalog u „Naputak” unesu i predlozi o ukidanju veleposeda i svih zaostalih oblika feudalnih odnosa. Njihovu inicijativu prihvatio je regent

---

¹ Milivoje Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918-1941*, Sarajevo 1958, 288.

² Vitomir Korać, *Agrarna reforma i njeni "prijatelji"*, Radničke novine, Beograd 22. avgust 1922.

³ Otto Frangeš, *Agrarna reforma i naša odbrana*, Narodna odbrana, Beograd 1928, 273.

⁴ Dragan Turk, *Osnovi naše agrarne politike*, Zagreb 1923, 19.

Aleksandar, koji se u poslanici od 6. januara 1919. godine obavezuje da će pristupiti agrarnoj reformi i da će zemlja biti oduzeta od veleposednika, ali i onih koji su je samovoljno zauzeli. Naime, država je bila svesna situacije da je veleposedu došao kraj i da mora biti ukinut i razdeljen, kako zemlja ne bi doživela reprizu Rusije - tim pre što je od 369 najvećih zemljoposjednika, njih 310 izgubilo status državljana Kraljevine SHS nakon njenog konstituisanja.⁵

Ubrzo potom formirano je i Ministarstvo za agrarnu reformu, a krajem februara 1919. vlada je usvojila dokument poznat pod nazivom *Prethodne odredbe za primenu agrarne reforme* koji će u narednih 12 godina (do ukidanja ministarstva) služiti kao program po kom će se odvijati agrarna reforma i kolonizacija u zemlji. Suštinu *Prethodnih odredbi* čini:

- ukidanje svih čitlučkih i kolonatskih odnosa u Makedoniji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i na Kosovu i Metohiji, odnosno u Istri i Dalmaciji;
- eksproprijacija velikih poseda i davanja zemlje domaćim obrađivačima;
- državna garancija za isplatu naknade veleposednicima za oduzetu zemlju (izuzev za posede oduzete od Habsburške dinastije i članova Habsburškog doma, kao i za posede onih dinastija i plemićkih porodica koje su u ratu bile na neprijateljskoj strani) i
- prelazak u državno vlasništvo svih velikih šumskih površina, na kojima bi seljaci imali pravo na ispašu, seču drva za ogrev i građu za sopstvene potrebe.

Prethodne odredbe su donete u obliku vladine uredbe, tako da im se osporavao legitimitet, jer nisu prošle skupštinsku proceduru, tj. da se „agrarna reforma sprovodi bez zakonske osnove”. Iako su Odredbe kasnije ratifikovane u parlamentu, ni tom prilikom se nije mnogo vodilo računa o njihovoj usaglašenosti sa ustavnim načelima, jer je „vlada i dalje nastavila sa primenom revolucionarnih akata protiv privatne svojine, koji nisu bili zasnovani na *Zakonu o sekvestraciji i deobi sekvestrirane zemlje*, nego na slobodnoj volji i proceni aktuelne vlasti”. Isto tako, Odredbe nisu dovoljno precizno definisale ko sve ima pravo na besplatnu zemlju, ostavljajući na taj način prostor za raznovrsne manipulacije. Tako se zemlja počela davati trgovcima, zanatlijama i drugim profesijama kojima poljoprivreda nije bila osnovno zanimanje. Da bi participirali u dodeli zemljišta, ovi - „budući zemljoradnici” trebali su dokazati da im redovna primanja iz njihove glavne delatnosti nisu dovoljna za egzistenciju. Ipak, Odredbe su ispravile i neke nepravde - tako na primer, naknadno su u kategoriju agrarnih interesenata uvrštene i udovice i ratna siročad poginulih vojnika kojima je osnovno zanimanje bilo poljoprivreda.⁶

⁵ Mijo Mirković, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb, 1958, 350-355.

⁶ *Opšta enciklopedija*, tom I, Beograd s.a. 10-11.

Reforma je za Vojvodinu predviđala da se veliki posed razdeli mesnim agrarnim interesentima, kolonizovanim dobrovoljcima (borcima i neborcima), autokolonistima i optantima, kao i jugoslovenskim izbeglicama iz Mađarske. Iako je pod sekvestar stavljeno oko 970.000 ha (1.650.000 kj), ovo zemljište nije u potpunosti podeljeno nego samo delimično, tako da je očuvan i veliki posed koji je u nekim slučajevima (poput Elcovog, Kotekovog ili Ledererovog veleposeda) limitiran do iznosa od 750 ha.

I povrh svega, Vojvodina je dala egzistenciju najvećem broju agrarnih subjekata pridošlih iz drugih delova zemlje, tako da se u njoj kolonizovalo oko 100.000 poljoprivrednih interesenata – kojima je reformom dodeljeno 466.285 ha, odnosno 48% od ukupne površine veleposedničkog zemljišta. Razumljivo da ovakva „preraspodela” nije bitno uticala na promenu posedovne strukture, tako da je agrarni problem i dalje ostao nerešen.⁷ Prosečna veličina dodeljene zemlje agrarnim subjektima u Bačkoj je iznosila 2,6 kj u Banatu 1,9 kj i u Sremu 1,8 kj, s tom razlikom da su boračke porodice dobile 8,5 kj a neboračke 5 kj obradivog zemljišta.⁸

Međutim, besplatno zemljište su dobili samo dobrovoljci (borci i neborci), odnosno 20.000 njihovih porodica je dobilo oko 100.000 ha (ova zemlja je plaćena prethodnim vlasnicima iz sredstava državnog budžeta). Svi ostali agrarni interesenti su morali dodeljenu zemlju sami platiti, zadužujući se kod privatnih novčanih zavoda i fizičkih lica koja su se bavila pozajmljivanjem novca.⁹

Za razliku od državnih zvaničnika i pobornika agrarne reforme, koji su isticali njene socijalne i političke razloge provođenja, naglasak na ekonomskim efektima najviše su isticali njeni protivnici. Prema pisanju Zagrebačkog *Obzora* - „ako se već nije mogla izbeći, reforma se prvenstveno trebala sprovesti u cilju povećanja ukupnog obima proizvodnje, a tek nakon toga u cilju pravednije deobe između pojedinaca, koji su voljni da zemlju obrađuju”.¹⁰

---

⁷ Bogumil Hrabak, *Autonomizam u Vojvodini 1919-1928. godine kao reakcija na finansijsko iscrpljivanje i političko zapostavljanje pokrajine*, Godišnjak Društva istoričara Vojvodine, Novi Sad 1984, 69-113.

⁸ Joca Lalošević, *Agrarna reforma u Vojvodini*, Sombor 1920, 31.

⁹ Slavko Šećerov, *Iz naše agrarne politike 1919-1929*, Beograd 1930, 135. Jedan od osnovnih uzroka neuspele agrarne reforme, bilo je i nepostojanje državnih finansijskih institucija, koje bi se bavile organizacijom poljoprivrednog kredita. Sve do 1929. godine – do osnivanja Privilegovane agrarne banke, agrarni interesenti bili su upućeni da svoje finansijske probleme rešavaju kod privatnih vlasnika kapitala – zelenaša ili privatnih novčanih zavoda. Osim toga, nedovoljno izdvajanje iz državnog budžeta za razvoj poljoprivrede, iako je ona predstavljala glavnu proizvodnu granu u zemlji bilo je prisutno tokom čitavog ovog perioda. Zbirno budžeti Ministarstva poljoprivrede i Ministarstva agrarne reforme iznosili su godišnje u proseku 1,6% od ukupne sume državnog proračuna

¹⁰ *Obzor*, 24. lipanj 1919.

U međuvremenu, očekivanja - da će sa ostvarenjem socijalno-političkih ciljeva agrarne reforme ubrzo doći i do povećanja proizvodnje, se nisu ispunila. Naprotiv, usitnjenost i slaba obrađenost znatno su umanjili pri-nose od poljoprivrede u odnosu na stanje kakvo je bilo pre Prvog svetskog rata.

Realizacija ciljeva proklamovanih agrarnom reformom trebala se izvršiti uspešnom kolonizacijom. Naročito je nacionalni sadržaj reforme uticao da kolonizacija otpočne i pre no što će Ministarstvo za agrarnu reformu izvršiti neophodne pripreme za transport i doček porodica kolonista. Međutim, kako ni u ovom slučaju zakonska regulativa nije blagovremeno pratila migra-cione procese, oni su sve više poprimali elemente „stihijskog” naseljavanja.

Kolonizacija kao složen proces, pretpostavljala je postojanje prethodno razrađenog plana koji je trebao omogućiti nužan smeštaj kolonistima, izvršiti deobu parcela koje se otuđuju i obezbediti minimum poljoprivrednog inventara. Sa nepripremljenim planom i preuranjenim izjavama „da je sve spremno”, vlada je pokrenula koloniste i njihove porodice iz unutrašnjosti, obezbeđujući im samo besplatan prevoz. Usled toga, česti su bili slučajevi da se na stotine porodica pojave u nekom selu – zavedene obećanjima poverenika, a da ih tamo nije čekala ni zemlja, a kamo li kuće i poljoprivredni inventar. Da bi zaustavili „kolonizatorski stampedo” državne vlasti novembra 1919. godine donose odluku o privremenom obustavljanju daljeg podnošenja zahteva za kolonizaciju, dok se postojeća rešenja stavljaju van snage.¹¹

Kako su kolonisti bili pretežno siromašni seljaci iz dinarskih predela, navikli na ekstenzivno stočarstvo, a ne na intenzivnu zemljoradnju, problem njihove akomodacije javio se već prvih dana po dolasku u vojvodansku ravnicu. Vlasti su se zanosile idejom da će problem prilagođavanja rešiti asimilacijom kolonista sa domicilnim stanovništvom. Ali ta predviđanja nisu bila realna, ne iz nacionalne surevnjivosti, nego usled agrarne prenaseljenosti, tako da i kada bi se čitav veleposed razdelio (a ne samo delimično), on ne bi mogao zadovoljiti sve agrarne interesente. Otuda se gotovo u svim naseljenim mestima na koloniste gledalo kao na povlašćene uzurpatore („dodoše”). Kao kompromisno rešenje i izlaz iz konfliktnih situacija, tadašnje vlasti donose odluku o osnivanju novih mesta u koja se naseljavaju isključivo kolonisti. Tako je osim etničke, socijalne i demografske strukture, izmenjena i topografska slika Vojvodine, koja je u periodu od 1919. do 1931. dobila 130 novih naselja (64 u Bačkoj, 42 u Banatu i 24 u Sremu).¹²

¹¹ *Politika*, 5. novembar 1919.

¹² Nikola L. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj*, Novi Sad 1968.

Nikola L. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Banatu*, Novi Sad 1972.

Nikola L. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Sremu*, Novi Sad 1975.

Ova naselja, ne samo da su u kulturnom, nego pre svega u agrotehničkom pogledu daleko zaostajala od sredina koje su ih okruživale. Država je naseljenike, okružene skoro neprijateljski raspoloženim susedima, ostavljala bez ikakve stručne i materijalne pomoći, da se snalaze kako znaju i umeju. A to „snalaženje” ponekad je dobijalo i tragi-komične situacije (poput „preoravanja zasejenog žita”), što je koloniste guralo u sve dublje dugove. Samo su retki uspeli da se trajno vežu za zemlju i izjednače sa „starosedecima” u tržišnoj utakmici. Velika je bila greška – prema mišljenju Slavka Šećerova, sa ekonomskog aspekta naseljavati agrarno neupućene koloniste iz pasivnih krajeva i davati im po 5 hektara u Vojvodini, a privredno sposobnog i „gladnog” zemlje meštana ostavljati bez osnovnih sredstava za privređivanje. To je bila krupna greška, jer su „starosedeci” nesumnjivo bili bolji ratari, nego kolonisti.¹³

Nad dodeljenom zemljom kolonisti su, prema *Uredbi o naseljavanju* od 24. septembra 1920. godine, sticali puno pravo svojine posle deset godina od dana naseljavanja. Istom odlukom je predviđeno da se zemlja ne sme otuđiti, niti opteretiti dugovima (u smislu davanja pod hipoteku), sve dok ne postane gruntovno uknjiženo vlasništvo. Takođe, kolonisti su na osnovu ove uredbe bili oslobođeni plaćanja svih poreza i prireza – prvo na rok od 3 godine, a zatim je neplaćanje neposrednih poreza produženo da važi 5 godina.¹⁴

Ispunjavajući ciljeve agrarne reforme i kolonizacije, država je u finansijskom smislu postala višestruki gubitnik, jer nad eksproprisanom zemljom nije bilo poreskog titulara. Smanjujući veličinu poseda do tada urednim poreskim obveznicima, vlada se odrekla sigurnih prihoda od rente i zemljarine, dok su novi vlasnici bili oslobođeni plaćanja poreza jer nisu bili zemljišnoknjižni vlasnici.¹⁵

Mere koje su imale za cilj ozdravljenje sela, na kraju su imale nesagledive posledice po celokupnu privredu zemlje uopšte. Izvođena neplanski, sa čestim *ad hoc* rešenjima, reforma je svoje Ministarstvo pretvorila u vatrogasnu brigadu koja je zarad gašenja jednog, palila požar na više drugih mesta. Nekonzistentna ekonomska politika koju je vodila Jugoslavija doživela je svoj vrhunac suočavajući se sa posledicama svetske ekonomske krize i sa otvaranjem problema prezaduženosti seljaka 1932. godine.

---

¹³ Slavko Šećerov, *Problemi agrarne reforme*, Beograd 1925, 10.

¹⁴ Sava Živkov, *Agrarno zakonodavstvo Jugoslavije 1918-1941*, Novi Sad 1976, 97-103. (Zakonska regulativa iz juna 1931. godine, omogućuje da kolonisti budu oslobođeni plaćanja poreza punih deset godina – upravo na onoliki rok, koliko mu je i trebalo da postane gruntovni vlasnik dodeljenog zemljišta.)

¹⁵ Boris Kršev, *Finansijska politika Jugoslavije 1918-1941*, Novi Sad 2007, 235-250.

Agrarna reforma nije izmenila odnose na selu, niti je dovele do promene odnosa države prema poljoprivredi. Ona je samo izmenila strukturu zemljišnog poseda koji više nije bio u stanju da izvrši ni prostu, a kamo li proširenu ili složenu reprodukciju. Tako je u Vojvodini nakon likvidiranja agrarne reforme (1931), od ukupnog broja poljoprivrednih domaćinstava (215.650) ispod 2 ha imalo 71.950, onih koji su imali između 2 i 5 ha bilo je 58.850, a od 5 do 10 ha 43.550 i između 10 i 20 ha 27.425, dok je preko 20 ha obradivog zemljišta posedovalo 13.875 gazdinstava.¹⁶

Novi vlasnici zemlje – kolonisti, padajući u sve veće dugove, bivaju primorani da svoje sitne posede prodaju upravo onima od kojih su oni svojevremeno bili oduzeti. Prema mišljenju pojedinih savremenika, na pojavu otuđivanja zemljišta uticala je i fiskalna politika, koja je nemilosrdno počela da se primenjuje nakon isteka „poreskog grejs perioda”. U nameri da se oslobode poreskih „egzekutora”, sitni agrarni sopstvenici se odlučuje na prodaju zemlje - po principu pošto-poto. Na ovaj način se samo u Vojvodini proletarizovalo bezmalo oko 20.000 poljoprivrednih domaćinstava.¹⁷

Dužinom trajanja, reforma je više od jedne decenije stavljala u drugi plan mnogo važnija pitanja u poljoprivredni, kakva su bila problemi otkupa, zaštite i „makaza” cena, povoljnih kredita agraru i dr. Neargumentovana i nedovoljno pripremljena, reforma je stvarala zabludu kod javnog mnjenja da će se samo sa podelom velikog poseda i ukidanjem feudalnih odnosa rešiti problemi sela. Na drugoj strani, ona je bila direktan uzročnik trajnog opadanja poljoprivredne proizvodnje, i to ne samo u onim pokrajinama koje su se našle na udaru agrarne reforme i kolonizacije, nego i u onim koje je reforma zaobišla.¹⁸

Agrarna reforma i kolonizacija okončane su početkom tridestih godina polovično i nedosledno, tako da njihovim sprovođenjem niko nije bio zadovoljan. Agrarno pitanje bilo je kompleksno i usled te činjenice se reforma morala rešavati radikalno i potpuno, a ne ostavljajući brojna pitanja i probleme otvorenim. Dokle god je bilo seljaka bez zemlje na jednoj strani, i stotine hektara u rukama veleposednika na drugoj strani - agrarna reforma nije smela biti završena. Zemlju je trebalo dati samo onima koji je obrađuju, a ne kao što je to vlada učinila, prema rečima Milana Grola - "nešto dala, nešto zadržala, a nešto ostavila u sporu, primenjujući različite principe za različite

¹⁶ Ferdo Čulinović, *Ekonomsko i političko stanje Jugoslavije od 1921 do 1929*, Iz istorije Jugoslavije 1918-1945 (zbornik predavanja), Beograd 1958, 191-206.

¹⁷ Svetozar Marković (Toza), *Problemi poljoprivrednog stanovništva u Vojvodini*, Beograd 1939, 24.

¹⁸ Muzej Vojvodine, Inv. br. arh. 1300. Zaostavština Roberta Paulovića, *Izveštaj Udruženja vojvođanskih banaka za 1927*, Novi Sad 1928, 125.

Boris N. Kršev, Uporedne karakteristike agrarnih reformi u Vojvodini u XX veku delove države, jer zemlja se nije smela smatrati kapitalom – nego alatom, koji se morao dati u ruke onome koji će se njome i služiti".¹⁹

Evidentan neuspeh agrarne reforme rezultirao je trajnim nezadovoljstvom upravo onih kojima je bila namenjena. Ovo nezadovoljstvo iskoristili su u prvom narednom velikom društvenom prevratu, kakav je bio Drugi svet-ski rat, protagonisti komunističkih ideja, koji su seljaštvu u prvom redu ponudili zemlju, a zatim i ukudanje svih dugova. Zasižno je da su ova obećanja doprinela da se ovaj sloj najmasovnije odazove i uključi u narodnooslobodilačku borbu i dá najveći doprinos pobedi socijalističke revolucije. Još u toku trajanja rata pokrajinski NOO kao nosioci privremene vlasti u Vojvodini, pokazali su spremnost da se nakon oslobođenja zemlje problemi na selu reše u duhu proklamovane ideološke parole „zemlja seljacima”.²⁰

Prve konkretne mere za raševanje sve prisutnijih zahteva za novom i pravednijom agrarnom reformom usledile su nakon odluke Predsedništva AVNOJ-a od 21. novembra 1944. kojom u državnu svojinu prelazi sva imovina nemačkog Rajha i njihovih državljana, kao i sva imovina lica nemačke narodnosti – izuzev onih Nemaca koji su učestvovali NOR-u ili su podanici neutralnih država, a lično se nisu držali neprijateljski za vreme okupacije. Osim ove imovine, konfiskovana je i imovina i svih ostalih ratnih zločinaca i njihovih pomagača (domaćih izdajnika). Na ovaj način državne vlasti u Vojvodini su nacionalizovale preko 68.000 poseda, odnosno konfiskovano je skoro 390.000 ha (ili 677.000 kj) obradivog zemljišta.²¹

Uoči oslobođenja zemlje, privremena vlada DFJ usvojila je 9. marta 1945. deklaraciju u kojoj se ističe da će se „u najkraće moguće vreme pristupiti rešavanju pitanja u pogledu seljaštva, kao što su agrarna reforma i kolonizacija, kako bi siromašni slojevi seljaštva dobili na uživanje zemlju sa potrebnim inventarom”. A da će doista tako i biti, dokazala je nova - „narodna” vlast već 23. avgusta 1945. usvajanjem *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, kojim se menjaju agrarno-posedovni odnosi uspostavljanjem zemljišnog maksimuma (na 25 ha obradive i 45 ha neobradive zemlje) i davanjem iste bezemljašima i siromašnim seljacima u trajno vlasništvo.

Prema idejnoj zamisli, reforma je trebala da se sprovede u tri faze. U prvoj, koja je trajala do marta 1946, trebalo je utvrditi broj agrarnih subjekata, kao i izvršiti pored nacionalizacije i eksproprijaciju veleposedničkog i ze-

¹⁹ *Spomenica Saveza zemljoradnika*, Beograd 1940, 295.

²⁰ Branko Petranović, *O promenama u društveno-ekonomskoj strukturi Jugoslavije u toku narodnooslobodilačke borbe (1941-1945)*, Prilozi za istoriju socijalizma, br. 6, Beograd 1969, 61-63.

²¹ Slobodan Nešović, *Privredna politika i ekonomske mere u toku oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije*, Beograd 1964, 145-154.

mljišta iznad propisanog maksimuma, kako bi se stvorio dovoljan fond, koji bi podmirio sve interesente. U samoj Vojvodini utvrđeno je da postoji 48.539 agrarna interesenta (u svojstvu sitnih posednika) koji su raspolagali sa 120.826 kj oranica, kao i 48.325 bezemljaša. Pored njihovog fundusa, ekspropisano je dodatno još 316.000 kj oranica. Na taj način je sa konfiskovanim imovinom stvoren zemljišni fond od 656.000 ha (ili 40% od ukupne površine obradivog zemljišta u Vojvodini). Ova površina poseda bila je dovoljna da zadovolji tzv. „unutrašnje koloniste” (njih 96.864), ali ne i sve „spoljne koloniste” (čiji je broj na kraju iznosio 37.616), tako da je dodatno ekspropisano još 500.000 kj zemlje. Sagledavajući broj interesenata i zemljišne lokalitete, *Odeljenje za agrarnu reformu* je dalo predlog da se u Vojvodini podigne još 14 novih naselja.

U drugoj fazi, koja je otpočela krajem marta 1946. i trebala da prati sam proces kolonizacije (donošenjem *Uredbe o redu prvenstva u dodeljivanju zemlje* i *Uredbe o postupku za izvršenje unutrašnje kolonizacije*) trebalo je izvršiti podelu oduzete zemlje, najpre unutrašnjim, a zatim spoljašnjim kolonistima, vodeći računa pri tome da se svakom licu kome je nacionalizovana ili ekspropisana zemlja, ostavi 5 ha „za nužno izdržavanje”. Uredbama su definisane kvote, tako da je kolonista do 6 članova porodice dobijao 6 kj zemlje, a za svakog narednog člana još 0,6 kj (maksimum 9 kj). Za razliku od njega, kolonista koji bi se odlučio da se naseli u ataru (na salašu), dobijao je za porodicu do 5 članova 8 kj oranice i takođe za svakog daljeg člana još 0,6 kj, s tim da je u njegovom slučaju maksimum iznosio 12 kj.

Treća faza agrarne reforme je trebala da se okonča do kraja 1948, a sastojala se u uknjižbi prava vlasništva na dodeljenoj zemlji.²²

Sprovođenje kolonizacije takođe nije prepušteno slučaju i stihiji, nego se i o tom segmentu agrarne reforme pristupilo planski i institucionalno. U cilju njene organizacije i pripreme, počev od prevoza do prihvatanja i smeštaja kolonista formirano je Ministarstvo za kolonizaciju u kom je posebno važno mesto zauzimao *Agrarni savet*. O značaju ovog tela govori i činjenica da su u njegovom radu učestvovali i ministar za kolonizaciju – Sreten Vukosavljević i ministar poljoprivrede – Vasa Čubrilović.²³

Jedna od njegovih najkrupnijih odluka odnosila se na utvrđivanje tzv. „naseljeničkih kvota”, zapravo broja boračkih porodica iz drugih istorijskih pokrajina koje bi se kolonizirale u Vojvodini i razdelile 500.000 kj zemlje predviđene za „spoljnu kolonizaciju”. Na sednicama od 3. i 4. septembra 1945. predloženo je da se na područje Bačke i Banata naseli ukupno 39.000

²² Nikola L. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, Novi Sad 1984.

²³ Nikola L. Gaćeša, *Radovi iz agrarne istorije i demografije*, Novi Sad 1995. 450-477.

Boris N. Kršev, Uporedne karakteristike agrarnih reformi u Vojvodini u XX veku

porodica, i to 12.000 iz Bosne i Hercegovine, 9.000 iz Hrvatske, 7.000 iz Crne Gore, 6.000 iz Srbije, 3.000 iz Slovenije i 2.000 iz Makedonije. Međutim, borci iz Slovenije nisu izrazili preveliku želju da napuštaju svoju republiku (svega se 460 porodica kolonizovalo), dok je vojvođanskim „unutrašnjim kolonistima” smanjena ranije predviđena kvota za 2.400 mesta, tako da je komisija početkom 1947. usvojila nov raspored, po kom se u Vojvodinu useljava 14.500 porodica iz Bosne i Hercegovine, 10.200 porodica iz Hrvatske, 7.200 iz Crne Gore, 6.900 iz Srbije i 2.400 iz Makedonije (što ukupno čini 41.400 porodica, iako je prema zvaničnom popisu kolonizaciju dobilo 37.616 porodica „spoljnih kolonista”).

Druga, takođe suštinska odluka *Agrarnog saveta* odnosila se na utvrđivanje tzv. „naseljeničkih rejonu” (odnosno naseljenih mesta i slobodnih kuća u njima za useljenje). Na osnovu *Uredbe o sprovođenju naseljavanja boraca u Vojvodini*, usvojenoj 8. septembra 1945, određeno je da se bosansko-hercegovački kolonisti nasele u Banatskom Depotovcu, Katarini (Banatskom Topolovcu), Lazarevu, Nakovu, Martinici (Lukićevu), Šupljaji (Krajišniku), Česteregu, Sečnju, Kleku, Sarči (Sutjeski), Svetom Hubertu - Solturu - Šarlevilu (Banatskom Velikom Selu), Hajfeldu (Novim Kozarcima), Mokrinu, Perlezu, Bočaru, Ostojićevu, Bačkoj Palanci, Bukinu (Maldenovu), Titelu, Obrovcu, Bačkom Jarku, Kaću i Budisavi. Rejoni za naseljavanje kolonista iz Hrvatske određeni su u Bačkom Brestovcu, Doroslovu, Sonti, Filipovu (Bačkom Gračacu), Bezdanu, Kolutu, Krnjaji (Kljajićevu), Prigrevici, Riđici, Stanišiću, Čonoplji i Bajmoku. Za useljenike iz južne i istočne Srbije određene su prazne kuće u Karavukovu, Parabuću (Ratkovu), Odžacima, Deronjama, Srpskom Miletiću, Banatskom Karlovcu, Omoljici, Banatskom Brestovcu, Mramorku, Kovinu, Pločici, Beloj Crkvi, Starčevu, Bavaništu i Plandištu. Crnogorski borci dobili su kolonizaciju u Bačkom Dobrom Polju, Veprovcu (Kruščiću), Kuli, Vrbasu, Starom i Novom Sivcu, Torži (Savinom Selu), Kucuri, Crvenki, Sekiću (Lovčencu), Feketiću i Zmajevu. I na kraju su za makedonski naseljenički rejon predviđena mesta u Glogonju, Jabuki, Kraljevićevu (Kačarevu), Knićaninu, Gudurici, Velikom Središtu, Hajdučici i Starom Lecu.²⁴

Po nacionalnom sastavu, iz jugoslovenskih pokrajina se u Vojvodinu najviše uselilo Srba 71,97% ili 26.963 porodice koje su ukupno brojale 162.447 članova. Na drugom mestu su Crnogorci (17,8%) odnosno 6.696 porodica s 40.176 članova. Broj makedonskih kolonista i njihovih članova porodice se uzimao aproksimativno - oko 2.000 (tj. 12.000 članova), što ih svrstava na treće mesto zastupljenosti u kolonizaciji. Zatim slede Hrvati s 1.189

²⁴ Vladimir P. Đurić, *Geografski raspored novokolonizovanog stanovništva u Vojvodini*, Glasnik Etnografskog instituta SANU, br. 2-3/1953-1954, Beograd 1957.

kolonista i 7.134 člana njihovih porodica i na kraju Slovenci s 460 useljenika (odnosno 2.091 članova) i Muslimani koji su brojali 308 kolonista s 1.848 članova njihovih porodica.²⁵

Proces prilagođavanja kolonista novoj sredini bio je složen i zavisio je od niza faktora – od socijalnih i psiholoških do geografskih i klimatskih. Kako bi predupredili doista oskudno znanje i iskustva u poljoprivrednoj proizvodnji (usled nesnalazjenja vratilo se u „stari kraj” tokom 1946. godine preko 3.000 porodica) državne vlasti otpočinju proces osnivanja seljačkih radnih zadruga, organizuju se kursevi i tečajevi za instruktore SRZ, dok u okviru *Slobodne Vojvodine* počinje da izlazi podlistak *Kolonist* u cilju podizanja nivoa opšte kulture i informisanosti. Pored doseljenih kolonista u seljačke radne zadruge ulaze i „politički svesni seljaci, koji su najvećim delom učestvovali u oslobodilačkom ratu i vaspitavali se da kolektivnim snagama savladaju teškoće”.²⁶ Svi ostali vlasnici zemlje, koji su ustrajavali na svojoj samostalnosti (tzv. „kulaci”), našli su se na udaru politike obaveznog otkupa koja se nemilosrdno počela primenjivati od proleća 1947. godine.

Formiranje državnih gazdinstava i seljačkih radnih zadruga predstavljalo je svojevrstni korektiv štetnom dejstvu usitnjenog zemljišnog poseda i opstrukcije starosedelačkih – „kulačkih” domaćinstava da pomognu doseljenim kolonistima.²⁷ Međutim, ni to nije moglo da bitno utiče na povećanje poljoprivredne proizvodnje u odnosu na prinose kakvi su bili pre Drugog svet-skog rata.

Prosečan prinos po 1 kj u Vojvodini za 1937. i 1947. godinu (u mc) ²⁸					
Vrsta domaćinstava	Godina proizvodnje	Pšenica	Kukuruz	Šećerna repa	Krompir
Nemačko starosedelačko domaćinstvo	1937	11.50	18.90	145	50
Srpsko starosedelačko domaćinstvo		9.67	14.60	126	45
„Kulačko” domaćinstvo	1947	9.43	15.48	120	42
Seljačka radna zadruga (SRZ)		8.50	13.50	105	35
Domaćinstvo samostalnog koloniste		7.50	10.20	90	28

²⁵ Vladimir Stipetić, *Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ 1945-1948*, Zagreb 1954.

²⁶ Desimir Tošić, *Kolektivizacija u Jugoslaviji 1949-1953*, Beograd 2002, 17.

²⁷ Rade Rakita, *Kolonizacija iz mrkonjićgradskog kraja u Vojvodinu 1945-1948*, Zbornik Matice srpske za istoriju 57, Novi Sad 1998, 185-222. (Asimilacija između „starosedelca” i „do-doša” tekla je dosta sporo. Naročito je bila izražena kod zaključenja brakova, koji su u početku bili sklapani samo od ženika iz sopstvene sredine ili se odlazilo po mladu u stari zavičaj. Vremenom su se počeli sklapati mešoviti brakovi, gde su se „lalinke” udavale za kršne Dinarce, ali i „lale” za stasite Bosanke).

²⁸ Arhiv Vojvodine, Fond odeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju Glavnog izvršnog odbora Narodne skupštine AP Vojvodine (F 185), inv. br. arh. 2082.

Agrarna reforma i kolonizaciju su formalnopravno prestale da važe ukazom vlade FNRJ od 22. decembra 1947, nakon čega je usledilo ukidanje i svih institucija vezanih za ove procese.

Comparison of characteristics of agrarian reforms in Vojvodina in the twentieth century

Summary: The paper analyzes the agrarian reforms in the province of Vojvodina that have occurred in the twentieth century, shortly after the end of the world wars. Although they are implemented entirely different political systems, in both cases the reforms were aimed at changing ownership relations and ownership structure in the country. Both reforms are made under the influence of major social changes, which results were used as a tool for dissemination of the current ruling regime. Their justification is the implementation of economic and social reasons, not political, although they were followed in parallel processes of colonization, which gave them highly political content. Colonization were used as a tool for the kind of penetration of the ruling ideology - bringing the „national” people from passive region in the plains areas of Vojvodina, which is supposed to empower and national and ideological terms. Therefore, historically speaking, agrarian reform and colonization carried out in Vojvodina in the twentieth century did not greatly affect the important relationship between changes in agriculture and the countryside, but on the contrary, following their completion of this situation is becoming increasingly worse and worse.

Key words: possession of land, agrarian reform, colonization, Vojvodina, Yugoslavia